

II. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Οι εξελίξεις στην οικονομία και την κοινωνία

Διδακτικός στόχος

Να διακρίνουν οι μαθητές τις κυριότερες οικονομικές εξελίξεις και τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας του Βυζαντινού Κράτους.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Στο **πρώτο μέρος** της ενότητας, η γένεση και διαμόρφωση της βυζαντινής αριστοκρατίας συνδέεται με την εμφάνιση και επέκταση των οικογενειακών επωνύμων και τη διαδικασία συγκέντρωσης της γης στα χέρια των μεγάλων γαιοκτημόνων. Για με τη σχέση επωνύμων και αριστοκρατίας ενδείκνυται η αξιοποίηση του σχετικού **πίνακα** που βασίζεται στις μελέτες του Α. Καζντάν. Σχετικά με το μέγεθος της περιουσίας των μικρασιατών μεγαλογαιοκτημόνων διαφωτιστικό είναι το απόσπασμα από τον βίο του αγίου Φιλαρέτου (**πρώτο παράθεμα**). Παράλληλα αναλύονται η σύνθεση της ηγετικής ομάδας των δυνατών που συγκροτούσαν την άρχουσα τάξη της βυζαντινής κοινωνίας και η σύνθεση της πολυάριθμης αγροτικής τάξης (**ελεύθεροι και εξαρτημένοι αγρότες ή πάροικοι**). Σχετικά με την υπερβολική πολυτέλεια που χαρακτήριζε την καθημερινή ζωή των δυνατών μπορεί να αξιοποιηθεί το **δεύτερο παράθεμα** σε συνδυασμό με την εικόνα του πολυτελούς δείπνου σε σπίτι βυζαντινού μεγιστάνα.

Στο **δεύτερο μέρος** παρουσιάζονται οι κυριότερες μεταβολές στην αστική οικονομία: η οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη των πόλεων και η άνθηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (της ναυσιπλοΐας, του εμπορίου και βιοτεχνίας). Περαιτέρω αναλύεται η οργάνωση του εμπορίου με την υπογράμμιση της σημασίας της κινητικότητας των εμπορών και των ταξιδιών τους στο εξωτερικό. Εδώ πρέπει να αξιοποιηθούν το κείμενο της εμπορικής επιστολής που περιλαμβάνεται στη διδακτική ενότητα για τον πολιτισμό και το εμπόριο του Ισλάμ, γιατί δείχνει πόσο οι βυζαντινές αγορές και ειδικά αυτή της Κωνσταντινούπολης, πιθανότατα η μεγαλύτερη της Μεσογείου, ήταν καθοριστικές για την κίνηση και τις τιμές των μπαχαρικών. Επίσης πρέπει να αξιοποιηθούν τα τρία παρατιθέμενα κείμενα (ένα απόσπασμα από ελληνική πηγή και δύο αποσπάσματα από αραβικές πηγές) που αναφέρονται στην εμπορική σημασία της Τραπεζούντας, που αποτελούσε πύλη της αυτοκρατορίας στα σύνορα με το Χαλιφάτο κατά τον 10^ο αι. Στη διδακτική ενότητα παρουσιάζονται επίσης στοιχεία σχετικά με την οργάνωση της βιοτεχνίας σε συστήματα (συντεχνίες) και εξαιρείται η πολιτική ισχυροποίηση της επιχειρηματικής τάξης στα μέσα του 11^{ου} αι.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Ο **πίνακας** δείχνει τους ρυθμούς διαμόρφωσης της βυζαντινής άρχουσας τάξης και στηρίζεται στην ανάλυση των οικογενειακών επωνύμων που εμφανίζονται αρχικά στη διάρκεια του 8^{ου} αι. και με αυξανόμενους ρυθμούς κατά τους τρεις επόμενους αιώνες (9^{ος}-11^{ος} αι.).

Το **πρώτο παράθεμα** περιγράφει με τον τρόπο ενός αγιολογικού κειμένου τα στοιχεία που περιλαμβάνει η ακίνητη περιουσία ενός **δυνατού** στην πόλη Αμνία της Παφλαγονίας στα ΒΔ της Μ. Ασίας: ζώα σε μεγάλους αριθμούς, 48 αγροκτήματα (προάστεια) με αρδευόμενα χωράφια, χιλιάδες υπηρέτες, ένα είδος γιγαντιαίου υποστατικού ή φάρμας.

Ακολουθεί μία ομάδα τριών παραθεμάτων που αναφέρονται στην εμπορική σημασία της Τραπεζούντας. Το πρώτο από αυτά προέρχεται από το Επαρχικόν Βιβλίον και εξαίρει το ρόλο της Τραπεζούντας ως εμπορικής πύλης και τελωνειακού σταθμού για τα προϊόντα πολυτελείας που εισάγονταν από το Χαλιφάτο στην αυτοκρατορία. Τα προϊόντα αυτά ανήκαν σε τρεις κατηγορίες (καρυκεύματα, βαφές, αρώματα) και προορίζονταν για τα μυρεψικά και βαφικά καταστήματα της Πόλης. Το δεύτερο από τα τρία παραθέματα (από τον άραβα γεωγράφο Αλ-Μασούντι) αναφέρεται στις εκθέσεις και εμποροπανη-

γύρεις που γίνονταν κάθε χρόνο στην Τραπεζούντα και προσέληκυαν Βυζαντινούς, Μουσουλμάνους, Αρμένιους και Κιργίζιους. Το τρίτο παράθεμα (από τον άραβα συγγραφέα αλ-Ιστακρί) αναφέρεται στα βυζαντινά προϊόντα (κυρίως υφάσματα) που εισάγονταν από την Τραπεζούντα στο Χαλιφάτο.

Σημαντική είναι και η εμπορική επιστολή που στάλθηκε από την Αλεξάνδρεια στο Κάιρο στα τέλη του 11^{ου} αι. και περιλαμβάνεται στην ενότητα για το εμπόριο του Ισλάμ. Ο επιστολολογράφος ενημερώνει τον αποδέκτη σχετικά με την επικείμενο ταξίδι βυζαντινών εμπόρων προς το Κάιρο και το ενδιαφέρον τους για τρία συγκεκριμένα καρυκεύματα (**πιπέρι, κανέλλα και ζγγίβερι**). Το παράθεμα είναι διαφωτιστικό για τη μεγάλη κινητικότητα των βυζαντινών εμπόρων και οδηγεί στην εγκατάλειψη της παλαιότερης άποψης σύμφωνα με την οποία οι βυζαντινοί έμποροι δεν ταξίδευαν έξω από την Κωνσταντινούπολη, αλλά στηρίζονταν στις υπηρεσίες εμπόρων ξένης εθνικότητας, για να εξασφαλίσουν αυτά τα προϊόντα.

Το **τελευταίο παράθεμα** είναι απόσπασμα από τον βίο του αγίου Φιλαρέτου που συντάχθηκε περί το 821/822 και παρέχει λεπτομέρειες για τη χλιδή που χαρακτήριζε τη ζωή της βυζαντινής ηγετικής τάξης (πολυτελή δείπνα, παλιάτα με τρίκλινα, τραπέζα από ελεφαντόδοντο με επένδυση χρυσού κ. ά.).

Με το κείμενο αυτό σχετίζεται η μικρογραφία που δείχνει δείπνο πλουσίων.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η κτηματική αυτή περιουσία αποτελείται από τέσσερις κατηγορίες αγαθών: **αγέλες ζώων**, δεκάδες **προάστεια** (αγροκτήματα), **πολυτελή και** πολυτελέστατα επιπλωμένα οικοδομήματα και χιλιάδες **υπηρέτες**. Εκείνο που προσέδιδε μεγάλη αξία στα αγροκτήματα και καθόριζε την ευφορία τους ήταν ότι αρδεύονταν από πηγές και αυτό το ασυνήθιστο πλεονέκτημα πολλαπλασίαζε την απόδοσή τους, καθώς οι μικρές αποδόσεις ήταν ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της βυζαντινής γεωργίας. Ευκαιριακά πρέπει να αναφέρουμε ότι, εκτός από την έλλειψη νερού, άλλοι παράγοντες που κρατούσαν καθηλωμένη τη βυζαντινή γεωργία ήταν η απροθυμία των δυνατών να επενδύσουν στα κτήματά τους, η **έλλειψη λιπασμάτων** και η **τεχνολογική στασιμότητα** (πρώτη ερώτηση).

Οι ρυθμοί διαμόρφωσης της βυζαντινής αριστοκρατίας επιταχύνονται αισθητά από τον 8^ο προς τον 9^ο αι. Έτσι τον 8^ο αι. εμφανίζονται 6 οικογενειακά επώνυμα, κατά τον 9^ο αι. 10-11 επώνυμα. Η ανοδική τάση συνεχίζεται κατά τα πρώτα τρία τέταρτα του 10ου αι., οπότε και μαρτυρούνται 7-8 νέα επώνυμα, και γίνεται ιδιαίτερα έντονη στο τελευταίο τέταρτο του 10ου και στο πρώτο τέταρτο του 11^{ου} αι., δηλαδή κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Βασιλείου Β', με 20-25 νέα επώνυμα, ενώ στο υπόλοιπο του 11^{ου} αι. εμφανίζονται μόνο 10 νέα επώνυμα (δεύτερη ερώτηση).

Τα στοιχεία αυτά είναι η ύπαρξη **παλατιού με τρίκλινο** στα κτήματα του Φιλαρέτου. **Τρίκλινον** ονομαζόταν η πολυτελής αίθουσα δεξιώσεων. Στο κέντρο του τρίκλινου δέσποζε μια αρχαία, στρογγυλή στο σχήμα τράπεζα από ελεφαντόδοντο, ντυμένο με χρυσάφι. Στην αίθουσα αυτή φιλοξενήθηκαν 36 **βασίλικοι**, δηλαδή οι αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι. Πολυτελή εδέσματα, όπως ψητά γουρουνόπουλα ή αρνιά με γέμιση (ψητά πουλιά ή άλλα ψητά) αποτελούσαν το κύριο φαγητό τέτοιων δεξιώσεων, που βέβαια περιλάμβαναν πολλή πιάτα (δες και τις λεπτομέρειες της εικόνας) (τρίτη ερώτηση).

Για την απάντηση στην **τέταρτη ερώτηση** χρήσιμος είναι ο πίνακας που ακολουθεί:

ΑΡΩΜΑΤΑ	ΜΠΑΧΑΡΙΚΑ	ΒΑΦΙΚΑ
ξυλαλόη, άμπαρ, μόσχος, λιβάνι, σμύρνα.	ναρδόσταχυ, πιπέρι, κανέλλα.	βαρζί, λουλάκι, λάκα, λαζούρι, χρυσόξυλο, ζυγαία.

2. Η νομοθεσία της Μακεδονικής Δυναστείας και η σύγκρουσή της με τους «δυνατούς»

Διδακτικοί στόχοι

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τη νομοθεσία των Μακεδόνων και να κατανοήσουν τις αναγκαιότητες που οδήγησαν στην αναθεώρηση της παλαιότερης νομοθεσίας.
2. Να αντιληφθούν το περιεχόμενο και τη σκοπιμότητα που εξυπηρετούσαν οι Νεαρές των Μακεδόνων.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Το πρώτο μέρος της ενότητας αναφέρεται στις νομικές συλλογές που εκδόθηκαν επί των δύο πρώτων Μακεδόνων, του Βασιλείου Α' και του Λέοντος ΣΤ'. Οι δύο αυτοί αυτοκράτορες ανέπτυξαν μια δημιουργική νομοθετική δραστηριότητα, η οποία επέτυχε να ανταποκριθεί ικανοποιητικά στις ανάγκες της διοίκησης και της κοινωνίας.

Το **δεύτερο μέρος** αναφέρεται στις Νεαρές, «νέους» νόμους που απέβλεπαν στην αναχαίτιση των δυνατών (μεγάλων γαιοκτημόνων). Οι νόμοι αυτοί αποτέλεσαν το κυριότερο όπλο των αυτοκρατόρων Ρωμανού Λακαπηνού και Βασιλείου Β' στο αγώνα τους για την υπεράσπιση της μικρής και μεσαίας γαιοκτησίας από τους δυνατούς. Το περιεχόμενο των Νεαρών μπορεί να αποσαφηνιστεί με τη βοήθεια του πρώτου παραθέματος, τα αίτια του αγώνα κατά των δυνατών με τη βοήθεια του δεύτερου παραθέματος.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** είναι απόσπασμα από Νεαρά του αυτοκράτορα Βασιλείου Β' που αντιμετώπισε περισσότερο αποφασιστικά από κάθε άλλο αυτοκράτορα τους **δυνατούς**. Με αυτή επιβάλλει στους δυνατούς να αποδώσουν στους **πένντες** τα κτήματα που είχαν σφετεριστεί μεταξύ 922, χρονολογία της **περί προτιμήσεως** Νεαράς του Ρωμανού Λακαπηνού, και 996, έτους δημοσίευσης της δικής του Νεαράς, χωρίς να λάβουν οποιαδήποτε αποζημίωση. Επίσης ο Βασίλειος Β' **καταργεί τη διαγραφή της υποχρέωσης απόδοσης των κτημάτων** στους παλαιούς ιδιοκτήτες μετά παρέλευση σαράντα ετών που είχε θεσπίσει ο Νικηφόρος Φωκάς.

Το **δεύτερο παράθεμα** είναι απόσπασμα από Νεαρά του Ρωμανού Λακαπηνού. Το κείμενο περιγράφει τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι δυνατοί, για να αρπάξουν τη γη των πενήτων. Με στρατιές δούλων, "παρatreχάμενων" και ακολούθων τρομοκρατούσαν τους μικρούς καλλιεργητές και τους υποχρέωναν να παραιτηθούν από την περιουσία τους. Ακολούθως παρουσιάζονται τα οφέλη που συνεπάγεται η ύπαρξη των μικροϊδιοκτητών για το κράτος και τονίζεται η ανάγκη πάταξης των ταραξιών από τις αρχές.

Το **εικονογραφικό υλικό** της ενότητας αποτελείται από μια μικρογραφία χειρογράφου που δείχνει παλάτι πλούσιου και μπορεί να συνδυαστεί με την αλθαζονική και αδιάστακτη συμπεριφορά των δυνατών.

Υποδείξεις για τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Τα βασικά σημεία της Νεαράς του έτους 996 είναι τα εξής:

1. Οι δυνατοί υποχρεούνται να επιστρέψουν όλα τα κτήματα των φτωχών που σφετερίστηκαν και απέκτησαν παράνομα μεταξύ 922 και 996. 2. Η απόδοση των σφετερισθέντων στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους θα γίνει χωρίς οι δυνατοί να αποζημιωθούν για τα χρήματα που τυχόν έδωσαν, για να αγοράσουν το κτήμα ή για να επιφέρουν βελτιώσεις σ' αυτό. 3. Η Νεαρά θα έχει αναδρομική ισχύ ως το έτος 922 και κατά συνέπεια δεν ισχύει και καταργείται η **διαγραφή της υποχρέωσης**

απόδοσης των σφετερισθέντων κτημάτων εκ μέρους των δυνατών, μετά παρέλευση τεσσαρακο-
νταετίας, διαγραφή που είχε θεσπίσει Νικηφόρος Φωκάς (**πρώτη ερώτηση**).

Η συμπεριφορά των **δυνατών** έναντι των **πενήτων** ήταν στο έπακρο βίαιη και αρπακτική. Οι
επιπτώσεις της στη ζωή των φτωχών αγροτών ήταν σύμφωνα με το παράθεμα: η υπερβολική αύ-
ξηση των ταλαιπωριών των πενήτων, βίαιες επιθέσεις και διώξεις σε βάρος τους, **αγγαρίες** (υπο-
χρεωτικές υπηρεσίες στους δυνατούς) και άλλες θλίψεις και στενοχώριες (**δεύτερη ερώτηση**).

Η διατήρηση της τάξης των μικροϊδιοκτητών ήταν ιδιαίτερα επωφελής στο κράτος, γιατί αυτοί
κυρίως πλήρωναν τους φόρους και υπηρετούσαν στο στρατό των θεμάτων. Όλα αυτά τα οφέλη
θα εξέλειπαν, αν δεν περιορίζονταν οι «ταραξίες». Ούτε λίγο ούτε πολύ ο αυτοκράτορας καλεί τις
αρχές που είναι επιφορτισμένες με τη δημόσια ασφάλεια να πατάξουν τους δυνατούς ως ταραξίες
και αντικοινωνικά στοιχεία, για να διασφαλίσουν τη δημόσια σωτηρία και το κύρος της κεντρικής
εξουσίας (**τρίτη ερώτηση**).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

M. Bartusis, "Aristocracy", The Oxford Dictionary of Byzantium(Οξφόρδη 1991), 169-170.

Lj. Maksimovic, Adel, B. Byzanz, *Lexikon des Mittelalters*, τ. 1 (Μόναχο-Ζυρίχη 1987) στήλες 131-133.

I. Sorlin, Περίληψη στα γαλλικά του έργου: A. P. Kazdan, Social'nyj soslan gosподstvujuscego klassa Vizantii
XI-XII vv. (Η δομή της άρχουσας τάξης στο Βυζάντιο κατά τον 11ο και 12ο αιώνες), Μόσχα 1974, Travaux
et mémoires 6 (1976) 367-398.

N. Svoronos, Les nouvelles des empereurs Macédoniens concernant la terre et les stratiotes. Introduction
– édition – commentaires. Έκδ. P. Gounaridis, E.I.E./K.B.E-MIET, Αθήνα 1994.

G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Βασιλόπουλος, τ. 2, Αθήνα 1979.

ΤΡΙΤΟ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο 3ο: Περίοδος της Μεγάλης Ακμής του Βυζαντίου (717-1025)

I. Στοιχεία του Μαθητή

ΕΠΩΝΥΜΟ:

ΟΝΟΜΑ

ΤΑΞΗ:

ΤΜΗΜΑ:

ΜΑΘΗΜΑ:

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Ποιοι ήταν οι σημαντικότεροι παράγοντες που οδήγησαν στην κήρυξη της Εικονομαχίας;
2. Να εξηγήσετε τους όρους: **κακώσεις, λογοθέσια, θέματα, αναστήλωση εικόνων**.
3. Σε ποιους περιορισμούς υπέκειτο το ρωσοβυζαντινό εμπόριο (3ο παράθεμα σελίδας 43);
4. Να ελέγξετε την ορθότητα ή όχι των παρακάτω προτάσεων σημειώνοντας Σωστό (Σ) ή Λάθος (Λ) στο αντίστοιχο τετράγωνο:

		Σ	Λ
α.	Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος δίδαξαν το χριστιανισμό στους Βουλγάρους		
β.	Μετά την ήττα τους στο Κλειδί (1014) οι Βούλγαροι υποτάχτηκαν στο Βυζάντιο		
γ.	Ο Όθων Β΄ στέφθηκε αυτοκράτωρ Ρωμαίων στη Ρώμη το 962		
δ.	Το Επαρχικόν Βιβλίον ρύθμιζε τη λειτουργία των επαγγελματικών ενώσεων (συντεχνιών) της Κων/λης.		

5. Να επισημάνετε τις διαφορές στον τρόπο του εκχριστιανισμού Μοραβίας και Βουλγαρίας.

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες).

1. Να μελετήσετε τα παραθέματα της σελίδας 34 του σχολικού βιβλίου και να περιγράψετε τις κυριότερες δραστηριότητες των βυζαντινών ηογίων.
2. Να μελετήσετε το παράθεμα της σελίδας 39 του σχολικού βιβλίου. Πώς προσέγγιζαν το πρόβλημα του εκχριστιανισμού των Σλάβων οι εκκλησίες της Κων/λης και της Ρώμης;
3. Ποιες ήταν οι συνέπειες των μεγάλων στρατιωτικών κατακτήσεων του 10ου αι.;
4. Πού οφείλεται και πώς εκφράστηκε η σύγκρουση μεταξύ Γερμανικού Κράτους και Βυζαντίου το 10^ο αι.;